

Een gelukkig voorspoedig 1940
zij U
toegewenscht!

„Een goed begin is 't halve werk“.

Heeren Winkeliers

WAT ZAL 1940 BRENGEN?

Niemand kan met zekerheid deze vraag beantwoorden.
Wat echter wèl met zekerheid gezegd kan worden is,
dat U met KWATTA, ondanks den druk der tijden, in
1940 een **voorspoedig begin** maakt, en U weet
„een goed begin is 't halve werk“.

De Arisierung van chocoladefabriek Kwatta 1938-1947

door

Henk Muntjewerff

Voor de meeste inwoners van Breda begon de Tweede Wereldoorlog op 12 mei 1940 met de Vlucht voor de Duitsers en eindigde ze met de bevrijding door de Polen op 29 oktober 1944. Voor de directie van Kwatta, op dat moment een van de grootste industriële bedrijven in Breda, was de strijd al in 1938 begonnen en zou de afwikkeling duren tot in 1947. Met een meerderheidsbelang van de joodse familie Stokvis in het bedrijf en een vestiging in Keulen ondervond de vennootschap na de *Anschluss* van Oostenrijk direct de gevolgen van de door de Nazi's ingezette *Arisierung*. Met arisering werd door de nazi's bedoeld de planmatige verdrijving van joden uit het bedrijfsleven en vervanging door niet-joden, ariërs genoemd.¹

Over deze zaak werd met geen woord gerept in de jaarverslagen van de NV Stoom Chocolade- en Cacaofabriek Kwatta en ook in de kranten van die tijd vindt men er niets van terug. Mogelijk doordat de familie Stokvis niet in Breda woonde, heeft de arisering van Kwatta geen plaats verworven in het collectieve geheugen van de Bredanaars. Drijvende kracht van de vennootschap sinds 1911 en het gezicht van Kwatta in Breda was de directeur Alphons J.M. van Iersel, die het bedrijf een katholieke signatuur gaf. Op hem rustte als stuurman de zware taak de chocoladefabriek door deze onzekere periode heen te loodsen. De geleidelijke manier waarop de Kwatta-directeur in een verderfelijke systeem werd getrokken waaraan hij eigenlijk part noch deel had, is het onderwerp van dit artikel. In hoeverre kon Van Iersel sturend optreden en hoe heeft hij de zaak afgehandeld?

Het joods belang in Kwatta

De gebroeders Eugene en Jules Stokvis hadden in 1893 chocoladefabriek Kwatta overgenomen met kapitaal van handelmaatschappij R.S. Stokvis & Zonen te Rotterdam. Na het overlijden van Jules in 1911 werd de firma tijdelijk een Engelse naamloze vennootschap met Alphons van Iersel als directeur en mede-vennoot. In 1920 werd het bedrijf omgezet in een Nederlandse naamloze vennootschap waarin de joodse familie Stokvis 80% van de aandelen bezat. Na het overlijden van Eugene Stokvis in 1932, waren het zijn jongere broers Charles, Louis en Theo Stokvis die als commissarissen het beleid mede bepaalden. Begin 1940 bezat de familie Stokvis met f 1,3 miljoen precies 60% van het aandelenkapitaal en dus nog altijd ruim de meerderheid.²

De ongehuwde Charles Stokvis woonde sinds 1929 in hotel Astoria in het kosmopolitische Brussel waar hij zijn eigen stoeterij had. De paardensport was zijn lust en zijn leven. Hij was daarnaast net als zijn broer Louis Stokvis commissaris en mede-oprichter van de

NV Nederlandsche Bioscoop Trust. Louis Stokvis was werkzaam voor de handelmaatschappij R.S. Stokvis & Zonen en woonde in Den Haag. Hij was sinds 1932 president-commissaris bij Kwatta. De jongste broer Theo Stokvis was eveneens werkzaam voor de handelmaatschappij R.S. Stokvis & Zonen en woonde sinds 1938 in het Grand Hotel te Cannes.

Het financieel belang van de drie broers in Kwatta was waarschijnlijk gelijkwaardig. Via de NV Gemeenschappelijk Effectenbezit (GEB), werden de aandelen van Louis en Theo Stokvis beheerd. De andere aandelen van de familie Stokvis waren in beheer bij de NV Algemeene Beleggings Maatschappij (ABM).

| Deutsche Kwatta uit handen gegeven, 1938-1939

Ondanks het feit dat in de zomer van 1938 belangstellenden via de Dresdner Bank informeerden naar de verkoop van het bedrijf van Kwatta in Keulen drong de ernst van de situatie niet direct door tot het Nederlandse bestuur. Men was nog druk bezig met de nasleep van de economische crisis. Echter voor 15 september 1938 moest Kwatta 'onder dwingende omstandigheden' overgaan tot verkoop van haar deelneming in Deutsche Kwatta, omdat joodse belangen in Duitse bedrijven niet langer waren toegestaan. Toen duidelijk werd wat er op het spel stond, brak er lichte paniek uit in Breda; alle mogelijkheden werden besproken. Er was op die korte termijn maar één oplossing. Alphons van Iersel en zijn kinderen kregen van de Duitse instanties toestemming de aandelen van Deutsche Kwatta te verwerven. Op 13 september 1938 verkocht de familie Stokvis haar aandeel voor f 95.000,- aan de familie Van Iersel. In de pers heerste onduidelijkheid over de aard en omvang van de verkoop en het verlies van Deutsche Kwatta. Het filiaal was juist sinds 1936 weer winstgevend. Een Nederlandse groep onder leiding van J.E.M. van Iersel is de nieuwe eigenaar, volgens *Het Vaderland* van 22 april 1939. Het is ook de enige keer dat het begrip 'arisering' valt.

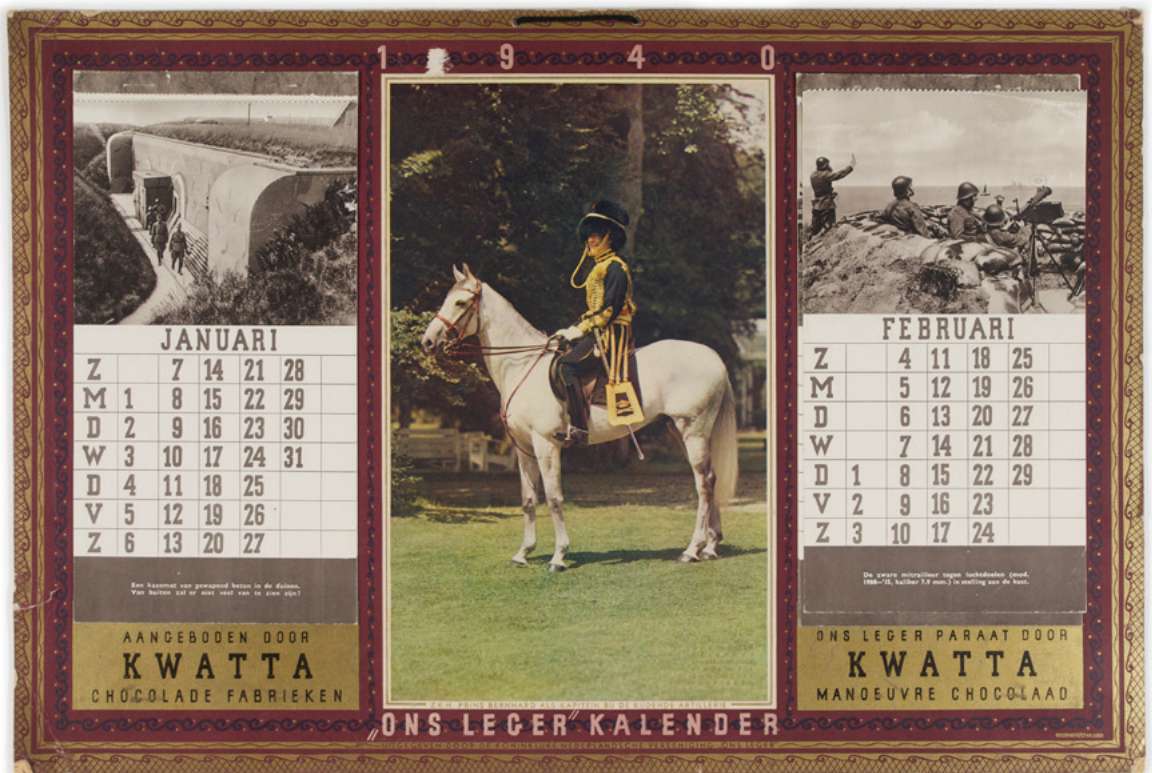
De familie Stokvis voelde zich niet senang bij de ontstane situatie en drong er bij Van Iersel op aan de zaak los te laten en zijn belang te verkopen. Met flinke tegenzin deed Van Iersel de aandelen Deutsche Kwatta helemaal van de hand en zo vond op 22 februari 1939 de overdracht plaats aan de firma P. de Gruyter & Co. te 's-Hertogenbosch voor een bedrag van f 187.500,-. Een belangrijke bepaling in de overeenkomst was dat onder het merk Kwatta door de fabrieken in Breda, Bois d'Haine en Epinay geen export naar Duitsland meer mocht plaatsvinden. Evenmin als Kwatta dat deed, maakte de Gruyter de overname publiek bekend, ze wilde in alle rust werken aan de opbouw van een buitenlands netwerk. Met Deutsche Kwatta kreeg firma de Gruyter toegang tot de Duitse markt.

Het afstoten van Deutsche Kwatta zorgde voor een direct verlies op deelnemingen van f 1,2 miljoen, met bijkomende kosten werd dat f 1,7 miljoen. Een reorganisatieplan voorzag in een afschrijving van het verlies op het aandelenkapitaal en een gedeeltelijke terugbetaling van aandelen aan de aandeelhouders. Uiteindelijk leidde dit tot een halvering van het eigen vermogen naar f 2.175.000,-. Voor deze herkapitalisatie werden in 1939 de oude aandelen ingenomen en nieuwe uitgegeven. Door mobilisatie van het Nederlandse leger op 29 augustus 1939 stegen de omzetten fors bij Kwatta, zodat een zonnige toekomst in het verschiet leek te liggen.³

Redden wat er te redden valt, 1940

In het voorjaar van 1940 overleed G. Langelaar, de accountant van de Stokvis-bedrijven. Daarop verkreeg Alphons van Iersel diens preferente aandelen in Kwatta ter waarde van f5.000,-. Houders van preferente aandelen hebben het voorrecht een bindende voordracht te doen als er een nieuw lid van de raad van commissarissen benoemd moet worden. Bij Kwatta hield dat tot mei 1940 in dat de houders van preferente aandelen automatisch zelf commissaris waren van de vennootschap. Van de preferente aandelen was op 10 mei 1940, de dag van de Duitse inval, 68% in handen van de joodse familie Stokvis en van de gewone aandelen had ze eveneens de meerderheid met 57%.

Bedrijfsleider van de chocoladefabriek in Breda was sinds 1910 de zwager van Alphons van Iersel, August Neyens, die per 20 april 1940 als adjunct-directeur met pensioen ging. De directie werd toen versterkt met de zonen van Alphons van Iersel, als directeur trad toe Jan E.M. van Iersel en tot adjunct-directeur werd benoemd ec.dr.s. Max E.M. van Iersel. Alphons van Iersel bleef zowel lid van de directie als lid van de raad van commissarissen.

2. Kalender voor het Nederlandse leger met reclame voor Kwatta uit 1940. (Stedelijk Museum Breda, GT00982)

Een paar dagen na de evacuatie van Breda vond op 15 mei 1940, de dag van de capitulatie van het Nederlandse leger, gewoon de jaarlijkse algemene vergadering van aandeelhouders van NV Kwatta plaats. Op het terras voor het Zuid-Hollandsch Koffiehuis op de Grote Markt kwam men bijeen, het koffiehuis zelf was nog gesloten. Van de familie Stokvis was niemand aanwezig, maar ze waren bij volmacht vertegenwoordigd door A.M. van Iersel jr., met zijn vader Alphons en zijn broer Jan de enige aanwezigen. Na afloop keerden de Van Iersels terug naar de fabriek. Die dag was de productie weer opgestart, de fabricage van Kwatta-repen had slechts drie dagen stilgelegen.

De aandeelhouders kregen 5% extra uitgekeerd uit de dividendreserve, zodat iedereen wat geld had om zich te wapenen. Met het oog op het gedwongen verblijf in het buitenland van de commissarissen Charles en Theo Stokvis werd A.R. van der Vlugt tot commissaris gekozen. Van der Vlugt, de schoonzoon van Jules Stokvis en procuratiehouder bij Kwatta, stond eigenlijk al in de startblokken om Langelaar op te volgen als commissaris. Het was sowieso een breuk met het verleden, want Van der Vlugt bezat zelf geen aandelen in Kwatta. In november 1940 stapte Louis Stokvis op, in het belang van de vennootschap. Hij werd opgevolgd door Alphons van Iersel als president-commissaris. Met leedwezen nam hij afscheid van zijn vriend Louis Stokvis en beloofde zijn best te zullen doen voor het bedrijf. Tegelijk werd Charles Stokvis vervangen door E. Hoekx jr., een schoonzoon van Alphons van Iersel. Het bestuur van Kwatta was nu geheel in handen van de familie Van Iersel.

Op 22 juni 1940 ontvingen verschillende leden van de familie Stokvis een Portugees visum voor een reis naar Amerika. Charles en het gezin van Theo maakten daarvan gebruik om in augustus 1940 naar New York te vertrekken. Louis verliet Nederland met gezin pas in het voorjaar van 1942.

Van het Cacaobureau, dat de toedeling van de beschikbare voorraden cacao in Nederland regelde, mocht Kwatta, net als veel andere bedrijven, vanaf augustus 1940 geen poedercacao meer fabriceren. Een interne verbouwing van het fabriekscomplex aan de Middellaan volgde, zodat het bedrijf andere producten kon gaan maken, mocht dat nodig zijn.

Op 22 oktober 1940 vaardigde Arthur Seyss-Inquart, de rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied, de verordening Vo.189/1940 uit die een registratie van joodse ondernemingen verplicht stelde. De ondernemingen moesten daartoe een formulier ophalen bij de Kamer van Koophandel en het ingevuld opsturen aan de *Wirtschaftsprüfstelle* in Den Haag. Dit economisch onderzoeksbureau viel onder de verantwoordelijkheid van Hans Fischböck, *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft*. Een maand later diende directeur Alphons van Iersel het bewuste formulier in bij de commissaris-generaal voor Financiën en Economische Zaken met uitgebreide informatie over de joodse deelname in de NV Kwatta.

Op 23 november 1940 had Louis Stokvis zijn preferente aandelen aan Alphons van Iersel verkocht, waardoor deze met 56% de meerderheid van de stemmen had verworven. Van de gewone aandelen had de NV Kwatta zelf f 525.000,- ingekocht van de Stokvis groep en directeur Alphons van Iersel kocht in contanten f 377.500,- van de familie Stokvis. Die laatste aankoop werd niet openbaar gemaakt. Daarmee daalde het belang van de familie Stokvis naar 15,5% van het aandelenkapitaal. Door de aandelenoverdracht van de familie Stokvis op de familie Van Iersel hoopten beiden met die 'vrijwillige arisering' de Duitse overheid voorlopig de wind uit de zeilen te nemen.

Zo Van Iersel zich al tegen verdere invloed van de bezetter had willen verzetten, dan nog had dat niets uitgemaakt. Kwatta behoorde tot een van de grote vissen in de vijver en de omzetting van de Deutsche Kwatta was algemeen bekend bij de Duitse instanties. Reeds op 8 oktober had de Deutsche Revisions- und Treuhand A.G. (DRT), een accountantskantoor uit Berlijn belast met het opsporen van vijandelijk vermogen, de *Wirtschaftsprüfstelle* geïnformeerd over Kwatta. Een dag na de uitvaardiging van de verordening kreeg DRT al de opdracht tot *Überprüfung der wirtschaftlichen Verhältnisse* en werd de Kwatta-directie daarvan op de hoogte gebracht. Het accountantsonderzoek zou twee maanden in beslag nemen.⁴

| Minderheids Verwaltung, 1941

In het *Bericht über die Prüfung bei der NV Kwatta* van 4 januari 1941 was het accountantskantoor DRT vooral tevreden over het feit dat de rol van de familie Stokvis was uitgeschakeld. Erg diepgaand was het onderzoek in oktober 1940 niet geweest, zodat Alphons van Iersel met list en bedrog het administratiekantoor van de familie Stokvis als houder van de gewone aandelen Kwatta kon aanmerken. Alleen de 15% aandelen van Charles Stokvis was daardoor bij DRT bekend. Op die manier bleven de overige familieleden langer buiten beeld, zodat nog snel een groot aantal van hun aandelen konden worden verkocht, aan Van Iersel. Met toestemming van het Deviezeninstituut werden vervolgens op 24 december 1940 de aandelen van de in het buitenland verblijvende Charles verdeeld onder de in Nederland wonende familieleden Stokvis. Terwijl daarnaast aan Charles Stokvis en de andere familieleden op 15 oktober 1940 en op 15 januari 1941 nog een voor-dividenduitkering gegeven kon worden.

Resultaat van de *Prüfung* was dat op 22 januari 1941 de Berlijnse accountant dr. Ulrich Ostrowski benoemd werd tot *Verwalter* (bewindvoerder) van de preferente aandelen van Theo Stokvis. De effecten zelf werden door de Handelstrust West NV te Amsterdam, een filiaal van de Dresdner Bank, in bewaring genomen. Als beheerder nam Ostrowski zitting in de Raad van Commissarissen van Kwatta. Naar buiten toe leek dit een gewone gang van zaken, maar de benoeming was een verplichting waar Kwatta niet onderuit kon. Een buitenstaander werd de hoogste baas. Van Iersel en zonen bleven echter belast met de dagelijkse gang van zaken en slechts eens per maand kwam Ostrowski poolshoogte nemen op de commissarissenvergadering. Op Ostrowski maakte Van Iersel geen ongunstige indruk en hij hoopte op een goede samenwerking, voorts beloofde hij mee te werken om Kwatta als zelfstandig bedrijf te behouden.

Op diezelfde dag stond er een interview met de Kwatta-directie in dagblad *De Tijd*, 'De Kwatta in oorlogstijd'. In een joviaal verhaal liet men weten niet bij de pakken neer te zitten. Weliswaar bepaalde het Cacaobureau wat, en met hoeveel cacaobonen er bij Kwatta nog gefabriceerd mocht worden, maar door inventiviteit wist men de binnenlandse omzet met suikerwerken op peil en winstgevend te houden. Een fabricageverbod van pure- en melkchocoladerepen en chocoladedranken werd op 5 maart 1941 afgekondigd, voortaan konden alleen gevulde chocolade en hagelslag gemaakt worden. Op hetzelfde moment verscheen van de Vereeniging Nederlandsch Fabrikaat het eerste boekje in de serie *Hoe maakt men...?*, met uitleg over de cacao- en chocoladebereiding bij Kwatta. Alleen de fabricage van gevulde chocolade was nog actueel.

3. Boekje uit de serie *Hoe maakt men...*? Met uitleg over fabricageproces bij Kwatta. (Stedelijk Museum Breda, GT04893)

De juristen van de *Wirtschaftsprüfstelle* trokken de eigendom van de voormalige aandelen van Charles Stokvis in twijfel. Volgens Alphons van Iersel zelf bezat hij nu 78% van de preferente aandelen door aankoop van die aandelen in december 1940. Dat was gebeurd met toestemming van de *Deviezenschutz*, de instantie die een kapitaalvlucht moest zien te voorkomen. Er ontspoon zich een welles-nietes uitwisseling van argumenten waarom de aandelen van Charles Stokvis als vijandelijk vermogen onder beheer moesten komen. Charles en Theo Stokvis waren in de ogen van de bezetter een vijand van het Duitse rijk omdat ze niet in Nederland woonden. Op 5 februari 1941 werd Ostrowski ook benoemd als *Verwalter* van de aandelen van Charles Stokvis. Uiteindelijk accepteerde Van Iersel het verlies onder luid protest op 14 maart 1941. Hij kon niet winnen. De bezetter wilde een aanzienlijk deel verkrijgen van de preferente aandelen, want op die manier konden ze de agenda bij Kwatta mede bepalen.

Op 1 april 1941 voelde Van Iersel zich genoodzaakt in een brief te reageren op de 'Verordening tot verwijdering van joden uit het Bedrijfsleven van 12 maart 1941'. Hij gaf nog eens uitleg van alle genomen maatregelen bij Kwatta, het gehele bestuur bestond nu uit ariërs. De aandelenverkoop was geheel bonafide en effectief geschied, zonder voorwaarden. Om te voorkomen dat bij overlijden van Van Iersel zijn bezit weer in joodse handen zou kunnen vallen, had hij zijn preferente aandelen doorverkocht aan de NV Zwifra. Inmiddels was dit voor het beheer van het familiekapitaal Van Iersel eind 1939 opgerichte 'Administratiekantoor voor Publieke Fondsen en andere waarden' bij de Bank Van Mierlo begin februari 1941 volledig in handen overgegaan van A.J.M. van Iersel als directeur en als commissarissen zijn drie zonen J.E.M. van Iersel, M.E.M. van Iersel en A.M. van Iersel.

In zijn *Eröffnungsbericht* over NV Kwatta op 3 juni 1941 kon Ostrowski als *Feindminderheitsverwalter* melden dat 15% van de gewone aandelen (voorheen Charles Stokvis) en 44% van de preferente aandelen (voorheen Theo en Charles Stokvis) onder zijn beheer vielen. De voorgestelde hoge dividend- en tantième-uitkering die de directie over het verslagjaar 1940 zich had toebedeeld, had kwaad bloed gezet bij de *Wirtschaftsprüfstelle*. Men had zelfs op het punt gestaan Van Iersel als directeur te vervangen door Ostrowski. Maar Ostrowski had vriendelijk bedankt, hij vond het niet in het rijksbelang. Bovendien was alles conform de statuten van NV Kwatta verlopen. Hij noemde Van Iersel een persoon van aanzien in het Bredase bedrijfsleven, die je niet zomaar opzij kon zetten. In Nazi-Duitsland was men gewoon niet meer dan 6% dividend uit te keren en kwam de winstberekening op een andere wijze tot stand. Ostrowski kreeg nu toestemming om samen met het bestuur van Kwatta tot een nieuwe winstverdeling te komen.

Holländische Kwatta ändert die Dividende im Hinblick auf die deutschen Grundsätze kopte de *Frankfurter Zeitung* van 3 juni 1941. Met Kwatta wilde de bezetter duidelijk een voorbeeld stellen. Over het verslagjaar 1940 had de NV Kwatta in oktober 1940 en januari 1941 reeds een voor-dividend van in totaal 20% uitgekeerd aan de aandeelhouders. Dat was gebeurd op verzoek van Louis Stokvis om het verlies van het familiekapitaal in Kwatta iets te verzachten. Daarover werd nu een superdividend-belasting opgelegd van f 685.000,-. Dat was een grote aderlating. Het bedrijf ging in beroep en na cassatie is uiteindelijk in 1945 slechts f 90.000,- terugontvangen.

Bij aanvang van de oorlog beschikte Kwatta over 'beduidende' voorraden cacaobonen, daarmee kon ze in 1940-1941 vooruit, nieuwe aanvoer was niet mogelijk. Wel had het bedrijf last van de rantsoenering van suiker. Het bestuur wilde het personeel zo goed mogelijk door de oorlog heen helpen. Omdat er ondanks alles ruim voldoende liquide

middelen waren, was er ruimte voor een winstdeling aan het personeel, de oprichting van een Stichting Pensioenfonds en de afsluiting van een CAO, met minimumloon en de instelling van een personeelsraad.

Ondertussen vroeg Heinz Ansmann, *Sonderbeauftragter* (bijzonder gevolmachtigde) bij de commissaris-generaal voor Financiën en Economische Zaken, zich af waarom niet alle gewone aandelen van de familie Stokvis onder Duits beheer waren gebracht. Dat kwam omdat men niet uit was op alleen een simpele roof van het joodse kapitaal, er was een hoger doel: de samensmelting met een Duits bedrijf.⁵

| Verflechtung met Deutsche Kwatta, 1941

Van begin af aan was het de bedoeling van de Duitse bezetter de Nederlandse economie met de Duitse tot één economie om te vormen. Dat ging niet van bovenaf maar van onderop, te beginnen bij het bedrijfsleven. Het behoeft daarom ook geen verbazing te wekken dat het initiatief tot *Kapital Verflechtung* (fusie) van de Nederlandse met de Deutsche Kwatta kwam van de bezetter.

Op de *Planungssitzung* van 12 juni 1941 van de *Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft* wordt voor het eerst het idee geopperd dat de Deutsche Kwatta als *Treuhand* (bewindvoerder) over de Nederlandse Kwatta kon functioneren. Maar niet nadat de *Wirtschaftsprüfstelle* de Arisering van Kwatta op 28 augustus 1941 bevestigd had. Ook Ostrowski vond Kwatta als bedrijf bijzonder geschikt voor *Verflechtung*. Contact werd gezocht met dr. Otto Kolping, bestuursvoorzitter van de Deutsche Kwatta. Dat was nog niet zo makkelijk want hij was onder de wapenen als commandant van een vliegveld in Frankrijk. Samen met Alphons van Iersel moest er dan een *privatwirtschaftliche Verflechtung*, een samenvoeging tussen beide particuliere bedrijven, tot stand komen.

Volgens Ansmann was Deutsche Kwatta voor 50% eigendom van het Unilever-concern, via de firma de Gruyter. Dat zou roet in het eten kunnen gooien. Kolping dacht de Gruyter wel te kunnen overtuigen van het belang voor Kwatta, terwijl Van Iersel daarentegen het contract uit 1939 met de Gruyter niet wilde openbreken. In de maanden augustus en september 1941 vond er druk overleg plaats tussen de medewerkers van de *Wirtschaftsprüfstelle* enerzijds en Kolping en Van Iersel anderzijds over de mogelijkheden voor vervlechting van Kwatta Breda met Deutsche Kwatta. In de nieuwe statuten NV Kwatta, in het Duits opgesteld door dr. mr. M.H.H. Franssen, de Brabantse advocaat die voor de Duitsers werkte, stond dat Van Iersel als directeur bij investeringen boven de f 50.000,- toestemming moest vragen aan Kolping.

Op 29 september 1941 doet Kolping aan de *Wirtschaftsprüfstelle* verslag van zijn bespreking met Van Iersel. Met klem vraagt hij tot een besluit te komen, zodat hij tijdens zijn verlof de zaken in Den Haag en Keulen kan regelen. Er was hem veel aan gelegen de Kwatta-bedrijven weer samen te voegen. Hij had altijd goed samengewerkt met Van Iersel, ze waren leeftijdsgenoten. Nu wilde hij opnieuw met hem samenwerken. Een maand later op 26 oktober 1941 kon Kolping een samenvatting geven van de onderhandelingen met Van Iersel in Breda. Kolping had niet alleen interesse maar ook het benodigde kapitaal om een deelname van 50% in Kwatta Breda te verwerven. Dat was een voorwaarde voor de *Verflechtung*. Het plan was dat Van Iersel en zonen de dagelijkse leiding behielden, terwijl Kolping bestuursvoorzitter zou worden. Er moest nog wel met de Gruyter worden onder-

handeld. Van Iersel en Kolping zouden ieder voor f 25.000,- aan preferente aandelen krijgen in de nieuwe NV Kwatta, zodat de stemmen gelijkwaardig waren. Van Iersel zou zijn eigen aandelen f 60.250,- plus de f 377.500,- verworven joodse aandelen behouden, terwijl Kolping voor f 334.250,- gewone aandelen zou kopen, hetgeen neerkwam op een overname van de nog resterende joodse aandelen. Inclusief de ingekochte aandelen door Kwatta van f 525.000,- zouden ze dan samen een belang van 61% hebben.

Op 25 november 1941 kwam de *Wirtschaftsprüfstelle* met de officiële goedkeuring voor de *Arisierung* van Kwatta. De overeenkomst tussen Van Iersel en Kolping over de samenwerking kreeg daardoor een rechtsgrond. Na advies van de *Niederländische Aktiengesellschaft für Abwicklung von Unternehmungen* (NAGU) over het bedrag van de onder beheer staande aandelen, kon Ostrowski aftreden en zou de *Verflechtung* een feit zijn. In juni 1942 moest de NAGU nog steeds met het prijsadvies op de proppen komen, wel had ze in Breda de administratie van Kwatta onderzocht en daarvoor een hoge rekening bij de vennootschap ingediend. Volgens de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden* van 30 september 1943 was Deutsche Kwatta weer een filiaal van Breda, maar in werkelijkheid was er nog niets veranderd.⁶

| Fabriek draait op halve kracht, 1942-1943

In het eerste halfjaar van 1942 had Kwatta nog goed kunnen doorwerken. Ondanks kolenschaarste, geringe suiker-toedeling en het volledig ontbreken van cacao bonen. Er werden vooral suikerwerken gefabriceerd voor de Wehrmacht, dat was ook de reden dat ze nog grondstoffen kregen toebedeeld. In het tweede halfjaar van 1942 probeerde Kwatta door gebruik te maken van alternatieve brandstoffen als hout, turf en bruinkool het bedrijf aan de gang te houden. Dat lukte maar gedeeltelijk, chocolade-artikelen werden er nauwelijks nog gemaakt. Niet-noodzakelijk personeel viel ten prooi aan de arbeidsinzet in Duitsland. Kwatta-België was geheel overgegaan op de productie van chocopasta dat zeer in

4. Reclame voor chocopasta van Kwatta Bois d'Haine voor de Belgische markt. (Stedelijk Museum Breda, GT04894)

**POUR LA TARTINE
VOOR DE BOTERHAM**

trek was als broodsmersel door het gebrek aan boter. Kwatta-Frankrijk kon dankzij de aanvoer van cacao-bonen via Noord-Afrika het hele jaar door voor de Wehrmacht chocolade-producten maken. De NV Kwatta had volgens de *Dagelijksche Beurscourant* van 4 juni 1943 in het boekjaar 1942 een fraaie balanspositie. Men beschikte over ruime reserves en fondsen. De liquiditeit was bijzonder ruim. Duidelijk zichtbaar was de uitdunning van de voorraden, nog slechts een kwart ten opzichte van 1941.

In het eerste halfjaar van 1943 had Kwatta Breda last van onderbezetting door een gebrek aan grondstoffen. Met een zeer geringe productie bleef men doorwerken om te voorkomen dat machines zouden worden weggehaald, hetgeen funest zou zijn. De suikerwerkfabricage bestond uit Citelli-zuurtjes, nougat-stukken en fondants fourrés. In het tweede halfjaar van 1943 kon men blijven doorwerken door de fabricage van chocoladekorrels die op distributiebon verkrijgbaar waren.

Eind 1942 had de NAGU eindelijk haar prijsadvies aan het bestuur van de NV Kwatta laten weten. Het wachten was sindsdien op de verwerving van de helft van de aandelen door Kolping, die echter tot januari 1945 aan het Oostfront vastzat. De opgelegde fusie tussen de twee Kwatta-ondernemingen is daardoor nooit gerealiseerd. Zolang de aandelenoverdracht niet gebeurd was, bleef Ostrowski werkzaam als *Verwalter*. De aandelen NV Kwatta van Engelse onderdanen vielen vanaf januari 1943, als zijnde vijandelijk vermogen, eveneens onder het beheer van Ostrowski. In totaal beheerde hij nu f 146.250,- nominale aandelen Kwatta. Eind november 1943 verzocht Ostrowski de liquide middelen van Kwatta-België en -Frankrijk, beide dochterondernemingen werkten nog met winst, te mogen inzetten in Nederland, maar zijn verzoek werd resoluut afgewezen. De *Verwalter* liet zich vanaf mei 1943 door een ondergeschikte vertegenwoordigen bij de vergaderingen van de raad van commissarissen. Op 10 juni 1944 kwam Ostrowski als beheerder nog één keer naar het kantoor van Kwatta voor de jaarlijkse aandeelhoudersvergadering.⁷

| Verzet en bevrijding, 1943-1944

Op vrijdag 29 april 1943 om 12 uur verliet plotseling vrijwel het volledige personeel van de Kwatta-fabrieken in Breda het bedrijf. Het was een spontane staking in navolging van andere Nederlandse bedrijven als verzet tegen een aangekondigde maatregel van de bezetter. Op 29 april 1943 kregen alle beroeps- en reservemilitairen het bericht dat ze in krijgsgevangenschap zouden worden weggevoerd en in Duitsland tewerkgesteld. Op maandag vroeg Van Iersel uit angst voor represailles het ruim driehonderd man sterke personeel weer aan het werk te gaan en op dinsdag 4 mei was iedereen weer aan het werk. Bij Kwatta trof de oproep van de bezetter drie directieleden die reserve-officier waren. De adjunct-directeur Max van Iersel, de zoon van Alphons, dook eind 1943 onder in de Gerwense bossen. De adjunct-bedrijfsleider Jan Neijens, zoon van Alphons zuster, ging in het verzet, maar werd gearresteerd. Hij stierf op 12 februari 1945 in concentratiekamp Neuengamme. Ook de chef van de administratie, Paul Seebregts, moest in krijgsgevangenschap. Commissaris Van der Vlucht die reserve-kapitein was, hoefde vanwege zijn leeftijd niet in krijgsgevangenschap.

In juni 1943 voerden Duitse instanties besprekingen met de cacao- en chocolade-nijverheid over het sluiten van bijna alle fabrieken. Kwatta kon voorlopig openblijven, de te maken winst in de toekomst moest met de stilgelegde bedrijven worden gedeeld. In

5. Foto van de familie Van Iersel van rond 1943. De familie zit op het terras van hun woonhuis: villa Merula (Baronielaan 102). Op de foto te zien: Annie Hoekx-van Iersel (oudste dochter), Alphons van Iersel, Joke/Joop van Iersel-Frehe (echtgenote van Jan van Iersel, oudste zoon) en mevrouw Van Iersel-Van der Heijden. (collectie Frank van Iersel)

november 1943 kwam daarbij, zeer tot schrik van Van Iersel, dat ook de winsten van de eerste drie oorlogsjaren door de overheid zouden worden afgeroomd ten gunste van de reeds vroeger stilgelegde bedrijven. In het jaarverslag van Kwatta over 1943, dat in juni 1944 verscheen, staat onder Crediteuren 'een reserve voor vergoeding aan stilgelegde fabrieken'. Omdat het nog steeds om een voornemen ging, was de omvang moeilijk te bepalen. Het betrof de bijdrage aan het 'Fonds voor Stilgelegde Bedrijven van de hoofdgroep Industrie'. Dat bracht de bankier van de illegaliteit, Gijs van Hall, op het idee voor een verdere financiering van het ondergrondse verzet, zo liet hij weten in een interview met het *Algemeen Handelsblad* op 10 november 1945. Het is echter niet zo dat de NV Kwatta op deze manier actief het verzet steunde, het ging geheel buiten haar om. Bovendien hadden de chocoladebedrijven nog vrijwel niets in het overheidsfonds gestort.

Op 31 maart 1944 gebeurde het onvermijdelijke: de Duitse instanties legden ook de Kwatta-fabrieken stil. Bij concurrenten waren al winsten afgeroomd, maar Kwatta ontsprong voorlopig deze dans. De bevrijding van Breda op 29 oktober 1944 was haar redding. Alhoewel het illegale blad *Het Parool* op 8 november 1944 wist te melden dat de Kwatta-fabriek geheel leeggehaald was, kwamen fabriek en machines in oktober 1944 heelhuids uit de strijd. Ondanks roof van auto's en voorraden halfproduct door Duitse legereenheden wist het personeel van Kwatta toch enkele voorraden veilig te stellen. Van 1 november 1944 tot en met 2 mei 1945 worden de stoommachines van Kwatta ingezet bij de energieproductie voor de stad Breda, meldde de *Bredasche Courant* van 4 mei 1945. Er kon voorlopig nog niets worden geproduceerd doordat er een gebrek aan van alles was.

6. Foto van de familie Van der Vlucht-Stokvis uit 1938. Op de foto moeder Ellen van der Vlucht-Stokvis met zoon Bram, grootmoeder Debora en overgrootmoeder. Genealogische gegevens: <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-kwatta/12402.php>. (collectie Yad Vashem)

Alphons van Iersel memoreerde in de vergadering van commissarissen van 30 november 1944, waar alleen de familie Van Iersel aanwezig was, hoe onaangenaam en kwetsend de benoeming van een *Verwalter* was geweest. Maar met de persoon Ostrowski hadden ze het slechter kunnen treffen. Zeer uitzonderlijk sprak Van Iersel, die zich nooit uitliet over persoonlijke omstandigheden, de hoop uit commissaris Van der Vlucht en zijn familie weer spoedig onder beter gesternte te kunnen begroeten. Alle communicatie met het noorden van Nederland was op dat moment onmogelijk. Weinig kon hij bevroeden welk leed Van der Vlucht te wachten stond. Niet alleen verloor hij bij het bombardement van het Bezuidenhout op 3 maart 1945 zijn woonhuis. Zijn joodse vrouw Ellen van der Vlucht-Stokvis was op 19 augustus 1943 in Den Haag opgepakt, waarna Van der Vlucht een verwoede poging deed haar terug te krijgen uit Auschwitz. Uiteindelijk werd ze eind december 1943 definitief naar Auschwitz gebracht en aldaar in 1944 vermoord. Haar moeder Debora Stokvis-Farbstein is ook door de nazi's vermoord.⁸

| De eerste Nederlandse chocoladereep, 1945

Doordat het fabrieksgebouw ongeschonden de oorlog was doorgelopen, kon in juni-juli 1945 de fabriek gebruikt worden voor het verpakken van medicijnen voor Organon in Oss. Per advertentie in de *Bredasche Courant* werden 'nette meisjes' opgeroepen, die direct aan de slag konden.

Eind juli 1945 kwamen de eerste cacaobonen voor Kwatta in de Rotterdamse haven aan. Gebrek aan suiker en melk zorgde ervoor dat alleen de voedzame reep van pure chocolade geproduceerd kon worden: Kwatta's Manoeuvre Chocolaad. Per 1 oktober 1945 was de productie weer zover hersteld dat door Kwatta aan koningin Wilhelmina de eerste Nederlandse chocoladereep kon worden gepresenteerd als teken van herrijzend Nederland. Inmiddels waren er voldoende fabrieksmeisjes, ruim genoeg voorraden cacao en suiker en een bevredigende hoeveelheid steenkolen. Toch werden alleen massieve chocoladerepen van 32,5 gram gefabriceerd, fijner van samenstelling en met minder suiker dan de Engelse repen. Vanaf 15 november waren ze op de snoepbon verkrijgbaar voor 8 cent per stuk, aldus de *Bredasche Courant* op 24 oktober 1945. De Kwatta-fabriek verzorgde op dat moment een belangrijk deel van de totale Nederlandse productie. De NV Kwatta behaalde op deze manier zowel in de productie als bij de verkoop een groot voordeel op haar Nederlandse concurrenten. Pas op 7 november 1948 zou chocolade distributie-vrij zijn.⁹

| Rechtsherstel en nasleep, 1946-1947

Bij de vrijwillige arisering van de NV Kwatta in 1940 waren afspraken gemaakt over de teruggave van de aandelen na de oorlog. In 1946 ontstond er een meningsverschil tussen Alphons van Iersel en de familie Stokvis over de reikwijdte van dit 'herenakkoord'. Bij een *gentleman's agreement* verplicht men zich tot het uitkeren van een schadevergoeding. Van Iersel was alleen bereid tot een minnelijke schikking, zodat de oude toestand hersteld kon worden. Hoe het ook zij, gevolg was dat Charles Stokvis bij de Raad voor Rechtsherstel een aanvraag deed voor teruggave, terwijl zijn broers Louis en Theo naar de rechter stapten. De familie Stokvis wilde graag haar meerderheidsbelang in de NV Kwatta herstellen.

Louis en Theo Stokvis waren beiden ieder voor de helft eigenaar van de NV Algemeene Beleggings Maatschappij (ABM) te Den Haag. De familie Stokvis was ook eigenaar van de NV Gemeenschappelijk Effectenbezit (GEB) in Den Haag. Beide NV's hadden tijdens de oorlog eveneens onder het beheer gestaan van Ostrowski. Van Iersel had op de vrijwillige arisering aangedrongen om een panieksituatie als bij de overdracht van Deutsche Kwatta te voorkomen. De onderhandelingen in oktober 1940 waren gevoerd door Alphons van Iersel met Louis Stokvis en directeur L. Bouman van ABM en GEB. De aandelenverkoop was toen verlopen over GEB. Louis Stokvis had daarvoor een volmacht ontvangen van zijn broer Charles Stokvis, die na de oorlog de rechtsgeldigheid daarvan betwistte.

De GEB heeft de haar resterende aandelen Kwatta à f 136.750,- tijdens de oorlog kunnen behouden, en dat gold ook voor de bij ABM ondergebrachte aandelen. De bij DRT vanwege vijandelijk vermogen in beheer zijnde aandelen van Charles en Theo Stokvis zijn na de bevrijding in joods bezit hersteld. Voor de aandelen Kwatta van de familie Stokvis die tijdens de oorlog verplicht bij de roefbank Lippmann, Rosenthal en Co (Liro) te Amsterdam waren ondergebracht, moest de familie maar navraag doen bij die bank stelde het Nederlandse Beheersinstituut. Onduidelijk was of die aandelen ter waarde van f 100.250,- door Ostrowski waren verzilverd; dat bleek niet het geval. Effecten die na de oorlog nog bij de Liro-bank aanwezig waren, zoals de Kwatta-aandelen, zijn aan de joodse eigenaren teruggegeven.

Uiteindelijk keerde Charles Stokvis na zes jaar afwezigheid in juni 1946 terug in de Raad van Commissarissen. Na verkregen vergunning van de Raad voor het Rechtsherstel afdeling Effectenregistratie kreeg de familie Stokvis eind 1946 ook weer de beschikking

over f 250.000,- nominaal aandelenkapitaal Kwatta, dat echter pas in 1947 geëffectueerd kon worden. Het betrof hier een deel van de f 525.000,- door de vennootschap in december 1940 in eigen portefeuille genomen aandelen. De verkoop door de familie Stokvis was destijds in het belang van de vennootschap genomen en had veel moeilijkheden en schade voorkomen. Daarom werd tegen de koers van 1940 afgerekend. Charles Stokvis kocht voor f 212.500,- aandelen en Bram van der Vlugt, die optrad als erfgenaam van zijn vrouw Ellen van der Vlugt-Stokvis en zijn schoonmoeder Debora Stokvis-Farbstein, kocht voor f 37.500,- nominale aandelen. De resterende f 275.000,- werden in portefeuille gehouden, omdat de familie Stokvis afzag van verdere terugkoop. Het meerderheidsbelang was ze daarmee voorgoed kwijt. Louis en Theo Stokvis bleven in Amerika wonen en keerden niet meer terug in het bestuur van Kwatta. In juli 1947 kocht Charles Stokvis via de NV Zwifra nog eens voor f 100.000,- aandelen Kwatta terug van de familie Van Iersel.

De aandeelhoudersvergadering op 29 juni 1946 te Breda behandelde de jaarverslagen van 1944 en 1945. Die jaren waren verliesgevend geweest en men had moeten interen op reserves. De Belgische en Franse filialen, die eerder bevrijd waren, draaiden in 1945 al wel met winst. Het was volgens Van Iersel voor de NV Kwatta vaak zeer lastig geweest tussen de vele klippen door te sturen en de zaak uit handen van de bezetter te houden.¹⁰

| De rol van Alphons van Iersel

Met de beste bedoelingen regelde Alphons van Iersel de zaken die hij op Kwatta zag afkomen, om vervolgens overvallen te worden door nieuwe uitdagingen. Door de 'vrijwillige arisering' was Kwatta vrijwel uit beeld van de bezetter verdwenen, maar de bepalingen over 'vijandig vermogen' had Van Iersel niet zien aankomen. Hij liet het niet gebeuren, maar was pro-actief. De drijfveer was 'zijn' bedrijf in stand te houden en het personeel zo lang mogelijk aan het werk te houden. De langlopende procedure van de *Verflechtung* behoevde Kwatta en haar aandeelhouders uiteindelijk van roof van het bedrijfskapitaal. Het rechtsherstel verliep niet vlekkeloos. Omdat door beide zijden kosten nog moeite waren gespaard om het bedrijf aan de gang te houden, wilde men na de oorlog daarvoor gecompenseerd worden.

7. Plaquette voor oud-directeur en president-commissaris van Kwatta uit 1948. Waarschijnlijk gemaakt naar aanleiding van zijn overlijden op 17 juni 1948. (Stedelijk Museum Breda, GT00985)

De in dit artikel geschetste sociaal-economische ontwikkeling gedurende de bezettingstijd komt in grote lijnen overeen met de situatie in andere Nederlandse cacao- en chocoladefabrieken. Wat Kwatta zo bijzonder maakte, was de immer dreigende overname of sluiting door de bezetter vanwege het joodse belang. Door het plotseling overlijden in 1948 van Alphons van Iersel op 64-jarige leeftijd brak er een geheel nieuwe periode aan voor de NV Kwatta. De stuurman die, volgens Charles Stokvis, met zijn grote kwaliteiten als mens en zakenman van de opbouw en de bloei van het Kwatta concern zijn levenswerk had gemaakt.

- 1 Jacques Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom, 1940-1945* (Den Haag 1965), 186-223; Theodor Venus, Alexandra-Eileen Wenck, *Die Entziehung jüdischen Vermögens im Rahmen der Aktion Gildemeester: eine empirische Studie über Organisation, Form und Wandel von 'Arisierung' und jüdischer Auswanderung in Österreich 1938-1941* (Wien 2004).
- 2 NL-HaNA, Nationaal Archief, Den Haag, Reichskommissariat in den besetzten Niederländischen Gebieten - Feindvermögensverwaltung, nummer toegang 2.08.68, (hierna NA, Reichskommissariat / Feindvermögensverwaltung) inv.nr. 444, Aktenzeichen S 17, N.V. Stoom Chocolate- en Cacaofabriek Kwatta, Breda (1940-1943); NL-BdSA, Stadsarchief Breda (hierna SAB), Archief Kwatta, inv.nr.7, Opgave gegevens verordening 22 oktober 1940, Vo.189/40 en 12 maart 1941, Vo.48/41.
- 3 Klaus-Dietmar Henke (red.), *Die Dresdner Bank im dritten Reich: Die Expansion der Dresdner Bank in Europa*. Band 3 (München 2006) 752-753; SAB, Archief Kwatta, inv.nr. 30, overdracht aandelen Deutsche Kwatta, 1938-1939; inv.nr. 73, notulenboek Commissarissen, 1936-1943; inv.nr.109, notulenboek Aandeelhoudersvergadering, 1920-1952.
- 4 Gerard Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog*. (Den Haag 1999); Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Deel 5. Eerste helft. Maart '41 - juli '42 (Den Haag 1974) 586-602; NA, Reichskommissariat / Feindvermögensverwaltung, inv.nr. 444, Aktenzeichen S 17, Kwatta, Breda (1940-1943). SAB, Archief Kwatta, inv. nr. 7, Opgave gegevens verordening 22 oktober 1940, Vo.189/40 en 12 maart 1941, Vo.48/41; inv.nr. 73, notulenboek Commissarissen, 1936-1943; inv.nr. 109, notulenboek Aandeelhoudersvergadering, 1920-1952, inv.nr. 111, stukken aandeelhouders-vergadering, 1940.
- 5 NA, Reichskommissariat / Feindvermögensverwaltung, inv.nr. 444, Aktenzeichen S 17, Kwatta, Breda (1940-1943); SAB, Archief Kwatta, inv.nr. 73, notulenboek Commissarissen, 1936-1943.
- 6 NA, Reichskommissariat / Feindvermögensverwaltung, inv.nr. 444, Aktenzeichen S 17, Kwatta, Breda (1940-1943); SAB, Archief Kwatta, inv.nr. 31 overeenkomst Kwatta-Breda met Kwatta-Keulen, 1941; inv.nr. 73, notulenboek Commissarissen, 1936-1943.
- 7 Peter van Dam, *Cacao- en chocoladefabriek C.J. van Houten & Zn, 1815-1971. Opkomst en ondergang van een wereldmerk* (Eindhoven 2012) p. 73-85; Annemarie Ebeling & Wies Hering, *Droste. De geschiedenis van de Haarlemse cacao- en chocoladefabriek aan het Spaarne* (Haarlem 1997) 65-78; NA, Reichskommissariat / Feindvermögensverwaltung, inv.nr. 444, Aktenzeichen S 17, Kwatta, Breda (1940-1943); SAB, Archief Kwatta, inv.nr. 73, notulenboek Commissarissen, 1936-1943; inv.nr. 109 notulenboek Aandeelhoudersvergadering, 1920-1952.
- 8 Joop Bakker, 'J.E.A. van de Poel en de april-meistaking van 1943 in Breda', in: *Jaarboek De Oranjeboom* 56 (2003) 135-164; Anne Hallema, *Breda vertelt van zijn bevrijding* (Breda 1947), 231-233; Jannie Stegeman, *In het gareel. Zoetwarenindustrie in West-Brabant, 1900-1986* (Utrecht 1987), 39-43; SAB, Archief Kwatta, inv. nr. 74, notulenboek Commissarissen, 1943-1956, inv.nr. 112 stukken Aandeelhoudersvergadering, 1944.
- 9 SAB, Archief Kwatta, inv.nr. 74, notulenboek Commissarissen, 1943-1956.
- 10 Wouter Jan Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* (Proefschrift Rotterdam 2005); NL-HaNA, Nationaal Archief, 2.09.16.08, Het Nederlandse Beheersinstituut (NBI): beheersdossiers, inv.nr. 117225, Kwatta NV, Breda (1946); NL-AsdNIOD, NIOD, Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, toegang 212e, archief M.H. Bregstein, inv.nr. 195, Stukken betreffende de zaak Louis en Theo Stokvis contra A.J.M. van Iersel over de teruggave van aandelen N.V. Kwatta te Breda (1946); SAB, Archief Kwatta, inv.nr. 74 notulenboek Commissarissen, 1943-1956, inv.nr. 109, notulenboek Aandeelhoudersvergadering, 1920-1952, inv.nr. 260, uitwiseling Kwatta-aandelen, 1946-1947.